

INSON HUQUQLARI UMUMJAHON DEKLARATSIYASINING TASHKIL TOPISHI

*Muhammadsobirov Kamronbek
Muhammadislom o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti,
ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish metodikasi
(huquq ta'limi) 1-bosqich magistranti*

KIRISH

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi XX asrning eng muhim hujjatlaridan biridir. U 350 dan ortiq tilgan tarjima qilingan. Deklaratsiya qabul qilinganiga 75 yildan oshganiga qaramasdan, bugungi kungacha u davlatlar, shaxslar va nodavlat tashkilotlarning inson huquqlari sohasidagi faoliyatining asosi hisoblanadi. Mazkur hujjat dunyoning deyarli barcha mamlakatlari tomonidan ratifikatsiya qilingan va boshqa hech qaysi xalqaro hujjat bunday sharafiga da'vo qila olmaydi. Chunki unda sayyoramizda yashayotgan har bir insonning, u qayerda tug'ilgani, yashayotgani, qaysi millatga mansubligi, qanday tilda so'zlashishi, diniy e'tiqodidan qat'i nazar, bir xil huquq va erkinliklarga ega ekani belgilangan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1948 yil 10 dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan Parijda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi bugungi kunda ma'lum bo'lgan inson huquqlari tushunchasining tub mohiyatini ochib berdi. Deklaratsiya turli siyosiy tizimlarga ega bo'lgan davlatlarda inson huquqlarini bir xilda tushunish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratib, inson huquqlari sohasida standartlashtirishga asos soldi.

1943-1945 yillarda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Nizomini ishlab chiqish jarayonida Inson huquqlari deklaratsiyasini ishlab chiqish zarurligi masalasi ko'tarilgan. Nima uchun aynan shu paytda inson huquqlarini xalqaro darajada himoya qilish mexanizmini yaratish muammosi bunchalik dolzarb ahamiyat kasb etdi va uni yangi xalqaro tashkilotni yaratish bilan bog'lash qanchalik asosli edi? Buning sababi Deklaratsiya Muqaddimasida bayon qilingan. Jumladan, unda inson huquqlarini mensimaslik va uni poymol etish insoniyat vijdoni qiynaladigan vahshiyona ishlar sodir etilishiga olib kelganini, kishilar so'z erkinligi va e'tiqod erkinligiga ega bo'ladigan hamda qo'rquv va muhtojlikdan holi sharoitda yashaydigan dunyoni yaratish, inson huquqlari qonun kuchi bilan himoya etilishi zarur ekanligini e'tiborga olib, barcha xalqlar va harcha davlatlar bajarishga intilishi lozim bo'lgan vazifa sifatida ayni Deklaratsiya ishlab chiqilgani ta'kidlangan.

Natsistlar Germaniyasining Ikkinchi jahon urushi bilan bog'liq vahshiyliklari jamoatchilikka ma'lum bo'lgach, BMT Nizomida inson huquqlarini yetarlicha aniq belgilanmaganligi, hali himoya qilinishi lozim bo'lgan jihatlar juda ko'pligi ayon bo'ldi. Shuni ta'kidlash kerakki, BMT Nizomida "inson huquqlarini himoya qilish kabi atamalar ishlatilmagan, faqat "inson huquqlariga hurmatni rag'batlantirish va rivojlantirish" jumlasigina qo'llangan. Ushbu holatda shaxsning huquqlarini batafsil sanab o'tadigan va tavsiflaydigan umumjahoniy bir hujjat zarur edi.

Shu ma'noda, Deklaratsiyani Ikkinchi jahon urushi davomida sodir bo'lgan vahshiyliklarga xalqaro hamjamiyatning javobi sifatida tushunish mumkin. Dunyoning yarmi vayronaga aylangan, millionlab odamlar halok bo'lgan, insoniyat hayoti izdan chiqqan o'sha davrda Deklaratsiya bunday dahshatli harakatlarning takrorlanishiga hech qachon yo'l qo'ymaslik uchun xalqaro majburiyatni belgilab berdi.

BMTning inson huquqlari bo'yicha komissiyasi 1946-yilda tashkil topib, komissiya tarkibiga 18 ta davlat a'zo bo'ldi. Deklaratsiyani tuzish harakati Inson huquqlari komissiyasi tashabbusiga ko'ra, 1947-yilning 27-yanvar sanasidan boshlandi. Inson huquqlari komissiyasining raisi esa Eleanora Ruzvelt xonim edi. Komissiya tarkibida Avstraliya, Belgiya, Buyuk Britaniya, Xitoy, Kuba, Misr, Hindiston, Eron, Liviya, Panama, Sovet Ittifoqi, AQSh, Urugvay, Filippin, Fransiya, Chili va Yugoslaviya kabi mamlakatlardan kelgan vakillar mavjud edi.

Dastlab mazkur davlat vakillari Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini Xalqaro inson huquqlari haqidagi bill deb atamoqchi bo'ldi. Inson huquqlari deklaratsiyasini yaratishda kanadalik mashhur yurist, inson huquqlari faoli Jon Xamfri bosh qosh bo'ldi. Uni tom ma'noda 1948-yilda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining otasi deyish mumkin.

Ikki yil davomida olib borilgan bahslar natijasida turii taraflar insoniyat ahlining eng muhim va ajralmas qismi bo'lgan masalalarda o'z qarashlarini ilgari surdi va bo'lajak qonunning bosh maqsadi inson huquqlarini hurmat qilish va insoniylik mansabini e'tirof etishga asosiy urg'uni berdi. Turli elatlarga mansub bo'lgan shaxslarda turlicha e'tiqod va dunyoqarash mavjud edi, ammo bu ularning o'z e'tirozlarini ortga surib, insoniyatning bosh huquqi poydevorini yaratishga erishdi.

AQShning birinchi xonimi Eleanora Ruzvelt deklaratsiyani ishlab chiqish jarayonida "inson muqaddas bolgan jamiyatda deklaratsiya tamoyillari qaysi jamiyatda qanday tatbiq etiladi, qanday tarzda inson huquqlarini ta'minlash mumkin bo'ladi", kabi savollar borasida turli huquqshunoslar bilan bahs va munozaralarga kirishdi. Maqsad yangi davrning talablariga mos keladigan barchaning irqi, jinsi, millatidan qat'iy nazar insonlik huquqlarini barcha uchun ibrat bo'ladigan asosini yaratish haqida gap ketayotgan edi.

Natijada, 30 ta moddadan iborat deklaratsiya qabul qilindi. Deklaratsiyani Ikkinchi jahon urushi davomida sodir bo'lgan

vahshiyliklargaxalqarohamjamiyatningjavobisifatidatushunishmumkin. Dunyoningyar mivayronagaaylangan, millionlabodamlarhalokbo'lgan, insoniyathayotiizdanchiqqano's hadavrda Deklaratsiyabundaydahshatliharakatlarningtakrorlanishigahechqachonyo'lqo 'ymaslikuchunxalqaromajburiyatnibelgilabberdi.

Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi umum qabul qilingan huquqiy norma bo'lsa-da, uning shartlarini ko'p mamlakatlar tarafidan buzib kelinmoqda. Bu mamlakatlar qatorida Xitoy, Rossiya, Isroil, Hindiston, Afrika davlatlarini misol qilib ko'rsatish mumkin. Nega? Sababi bu deklaratsiya moddalari barcha davlatlar tayanishi mumkin bo'lgan huquqiy asosni keltirib chiqarsa- da, ma'lum bir jinoiy javobgarlikni belgilamasdan, mazkur xalqaro huquqqa hurmat yuzasidan qarashni anglatishidir. Shunday bo'lsa-da, o'zini demokratik davlat sifatida e'tirof etgan mamlakatlar bu xalqaro huquq normasiga amal qilib kelmoqda.

BMT, Ombudsman, Yevropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar dunyoning turli mintaqalaridagi inson qadr-qimmatining toptalayotgani borasida turli daraja va maqomdagi hisobotlarni hamda reytinglarni e'lon qilmoqda. Maqsad esa jinsi, irqi, kelib chiqishi, siyosiy qarashlari turlicha bo'lgan insonlarning Inson ekanini unutmaslikka chaqirish, ularning huquqlari buzilishiga qarshi turish, vijdon va so'z erkinligini ta'minlashda yagona huquqiy asos bo'lib xizmat qilishda.

Bugungi kunda deyarli barcha huquqshunos olimlar Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini inson huquqlarini universallashtirishning asosi deb biladi. Chunki birinchi marta inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlar aynan shu hujjatda birlashtirildi.

Hozirgi vaqtda ushbu hujjat, o'zining tavsiyaviy xarakterga ega ekanligiga hamda siyosiy xususiyatiga qaramasdan, butun xalqaro hamjamiyat tomonidan xalqaro-huquqiy majburiyatlarni keltirib chiqaradigan hujjat sifatida tan olingan. U inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro tizimini rivojlantirishda yangi sahifa ochgan hujjatdir.

XULOSA

Deklaratsiya har qanday demokratik jamiyatda inson huquqlari sohasidagi xalqaro standartlarning hurmat qilinishi va ularga amal qilinish darajasini aniqlash uchun mezon vazifasini bajaradi. Unga barcha davlatlar va xalqlar bajarishi lozim bo'lgan vazifa sifatida qaraladi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, uning nomidan ko'rinib turibdiki, universaldir. Ya'ni, undagi normalar dunyoning barcha mamlakatlaridagi barcha odamlarga tegishli.